
új forradalom

BÁLINT ISTVÁN

Az alkotmányfüggelékek az öngazgatók ötödik kragujevaci találkozójának tükrében

Át kell lépnünk a határt a munkások nevében végzett öngazgatás és a munkások öngazgatása között — mondotta az öngazgatók februári ötödik kragujevaci találkozóján Albreht Roman, a szövetségi alkotmányozó bizottság elnöke. Arra utalt ezzel, hogy az alkotmányfüggelékek azt a célt tűzték maguk elé, amelyet eddig minden proletárforradalom megfogalmazott: átlépni a polgári demokrácia szűk keretét, a „burzsoá jogot”, amely sokáig tartja magát még burzsoázia nélkül is, és helyébe állítani a proletariátus demokráciáját, amely egyben a mindenfajta elidegenedés megszüntetésének, az állam elhalásának folyamata is. Persze, a célig még hosszú az út — az alkotmányfüggelékek még célként is csak a társadalom alapsejtje, a társult munka alapszervezete szintjén fogalmazzák meg ezt a forradalmi átalakulást. A megfogalmazott cél gyakorlati megvalósítása most az egész Jugoszláv társadalom nagy feladata, amely már hónapok óta minden erőfeszítés központjában áll, és utána is nehéz munka, nagy feladat lesz, hogy ilyen vagy olyan formában, itt vagy ott ne akadjon el az öngazgatás fejlődése a mind tartalmasabb és mind közvetlenebb öngazgatás felé, a közvetlen öngazgatás helyébe ne lépjen az elidegenedés ilyen vagy olyan formája. A kragujevaci találkozó csak néhány villanást adott erről a nagy feladatról, és egyetlen cikk még erről is csak halvány képet festhet. Az alkotmányfüggelékek időszerűségét szem előtt tartva mégis megpróbálkoznánk vele.

ELMÉLETI MEGALAPOZÁS

A találkozó előadói és a vita résztvevői sokat foglalkoztak az alkotmányfüggelékek elméleti megalapozásával, indoklásával, az öngazgatás továbbfejlődésének azzal a marxista koncepciójával, amely az al-

kormányfüggelékek elméleti alapját adja. Mint ismeretes, az alkotmányfüggelékeknek két döntő fontosságú tétele van: 1. az öngazgatású társadalom alapsejtje a társult munka alapszervezete, amelyet a benne előállított jövedelem teljes egészében megillet és 2. ezekben az alapszervezetekben minden dolgozó egyenrangúan és közvetlenül vesz részt a döntésben. Az elméleti megalapozás is elsősorban erre a két tételre vonatkozott.

Dr. Radoslav Ratković, a Szövetségi Szkupstina alkotmányozó bizottságának alelnöke, a találkozó első előadója rámutatott, hogy az alapvető kérdés: hogyan lehet „az állami köntösbe bújtatott szocializmust” a szabad közösségek szocializmusává átalakítani, hogyan lehet továbbfejlődni abból a szocializmusból, amelyet súlyosan megterhelnek az előző társadalmak örökségei, a bérmunkaviszony, a burzsoá jog, az elidegenedés maradványai. Ennek a kérdésnek a megoldásán dolgoztunk már az 1963. évi alkotmány elfogadásával, még inkább a gazdasági reformmal, amelynek alap gondolata az volt, hogy oly módon fejlesszük tovább az öngazgatású társadalmi-gazdasági viszonyokat, hogy deetatizáljuk a bővített társadalmi újratermelést. De ez a deetatizálódás rendkívül lassan haladt. Ennek következménye volt, hogy a termelés és a bővített újratermelés fölött nem a társult munka gyakorolt ellenőrzést, hanem az önállósodott bankok és egyéb csúcok, a nagyvállalatok vezérigazgatóságai, a társadalmi alapok igazgató bizottságai stb. A bankok és nagyvállalatok technokráciája összeolvadt a társadalmi eszközöknek a társadalmi-politikai közösségekben lévő igazgató központjaival, és ez az etatizmus új formáját szülte.

Most az elidegenült irányító és igazgató központok helyét a társadalmi reprodukció irányításában a dolgozók szervezeteinek kell elfoglalniuk. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha a dolgozók úgy szervezkednek meg, hogy eleget tegyenek ennek a feladatnak. A már elavult institutionális és szervezeti formák megtartása csakis újabb megrázkódtatások forrása lenne, és akadályozná a továbbfejlődést. Ehelyett a munkásosztály új szervezeteinek úrrá kell lenniük a társadalmi fejlődés ösztön-szerűségén, hogy a társadalmi viszonyokat az emberek uralmának rendeljék alá, ahelyett, hogy a dolgok uralkodnának az emberek fölött, hogy megfeleljenek a modern társadalmi fejlődés követelményeinek, amelyben a technológiai alap és a viszonyok bonyolultsága magas fokú szervezettséget követel a társadalmi élet és a munka minden területén. Az utóbbi évek tapasztalata világosan megmutatta, hogy a „spontán” fejlődés megbontja a szocialista viszonyokat, háttérbe szorítja a munkásosztályt és más erőket juttat befolyáshoz. Ez a lényege a társult munka alapszervezetei megalakításának, hogy a dolgozók szervezkedésnek olyan formái alakuljanak ki, amelyek lehetővé teszik a munkafeltételek és a társadalmi döntések feletti tényleges és közvetlen ellenőrzést. Az egyes munkás, a szervezetlen munkás nem rendelkezhet politikai és gazdasági erővel ahhoz, hogy szembehelyezkedjen a társult munka és az állam tekintélyével fellépő bürokratikus és technokrata monopóliummal, erre csak a szervezett munkásosztály képes.

A szervezkedésnek erről a formájáról, a társult munka alapszervezetről szolt Dragoslav Mišić, a Jugoszláv Szakszervezeti Szövetség Szövetségi Tanácsának titkára, rámutatva, hogy a társult munka alapszer-

vezetének a létrehozásával radikálisan meg kell, hogy változzon a munkások helyzete, hogy kifejezésre jusson az osztály történelmi szerepe és érdeke. Beszélt arról a három fajta ellenállásról is, amelybe az ilyen szervezetek létrehozása ütközik. Szerinte az első fajta ellenállás a bürokratizmus, amely meg akarja őrizni a társadalmi hatalom jelenlegi, a munkásoktól elidegenült központjait. A másik fajta ellenállás a technokratizmus, amely a vállalatokon belül azt a benyomást akarja kelteni, hogy az öngazgatás és a munkások szociális biztonsága, a szakértők a vezetők uralma és a biztonság között kell választanunk. A harmadik fajta ellenállás pedig az anarcho-liberalizmus, amely elködösíti az akciót, és anarchiát akar teremteni a termelésben, az igazgatásban.

A második téma volt Albrecht Roman, a szövetségi alkotmányozó bizottság elnöke felszólalásának központi mondanivalója. Tőle származik az a megállapítás, amelyet cikkünk bevezetőjében említettünk. „Annak megértésére — mondotta —, ami ma társadalmunkban történik, két alapvető felismerésre van szükségünk. Először is, annak felismerésére, hogy a munkás-alkotmányfüggelékek gerince az a döntés, hogy áttérjünk »a munkások nevében történő igazgatásról« a »munkások igazgatására«. Másodszor, arra a felismerésre, hogy az a megoldás, amelyet az alkotmányfüggelékek nyújtanak, feltételeket és lehetőséget teremt (természetesen a társadalmi-gazdasági viszonyok terén) arra, hogy a munkások a társult munkában átlépjék azt a vörös vonalat, amely a munkásokat még mindig elválasztja a közvetlen öngazgatástól, és amelyen eddig még egyetlen szocialista forradalom sem vitte át munkásait”. Eddig ugyanis még a munkások nevében végzett öngazgatás is az elidegenülés forrása volt, mert a döntések birtokában lévő elit, a munkás „arisztokrácia” a döntésre való jogot hatalmának monopóliumává és eszközévé tette. Ezért került napirendre ez a követelmény, hogy felszámoljuk a döntésnek azt a mechanizmusát, amely az igazgatást elidegeníti a munkásoktól, függetlenül attól, hogy ezt a mechanizmust a szocialista forradalom teremtette-e vagy pedig előző rendszerektől örökölte. Erre már azért is szükség volt, mert a gyakorlat bebizonyította, hogy a szocialista öngazgatás nemcsak a munkások társadalmi elidegenítése leküzdésének az egyetlen reális módja, hanem annak is, hogy az ország anyagi és társadalmi erőit mozgósítsuk a gyors gazdasági fejlődésre, a felhalmozódott objektív ellentmondások leküzdésére, a problémák megoldására, amelyekkel a bürokrácia-technokrácia nem tudott megküzdeni, és ezzel saját érveit tette erőtlenné.

Szerinte ennek a nagy munkának néhány csomópontja van. Az egyik ilyen csomópont a munkások anyagi helyzetének és jogainak kérdése. Eddig ugyanis a munkások javadalmozásában még mindig erősen érezhetőek voltak a bérmunka klasszikus formái, a munkások egy része a klasszikus munkabér föltételei között élt, ami szakadatlanul bérmunkás-reagálást — sztrájkokat is — váltott ki, másrészt, azt a tévhitet keltette, hogy csak az önállósult igazgató központok tartják szem előtt a vállalat érdekeit, emelkednek az egyes érdekek fölé, az objektív, szakszerű, tudományos színvonalra. A másik csomópont a jelenlegi csoporttulajdonviszonyok átalakítása, többek között a holtmunka szempontjainak érvényesítésével, első lépésként pedig az eszközök önállósult vállalati tulaj-

donként való elidegenülésének megszüntetése. A harmadik csomópont az elidegenült hatalmi központok felszámolása és ezzel a techno-menedzseri és techno-bürokrata uralom alapjainak felszámolása.

A két alaptémán kívül megfogalmazást nyert az öngazgatás fejlesztésének néhány más problémája is. Edvard Kardelj például beszélt arról, hogy az öngazgatás fejlődését nem lehet a dolgozó tömegek spontán akcióira bízni, hanem szavatolni kell annak egységes irányú fejlődését, amely nem függ a pillanatnyi közhangulattól vagy pillanatnyi erőviszonyoktól az egyik vagy másik munkaközösségben, ennek vagy annak a vezérigazgatóságnak jó vagy rossz akaratától. Többek között megemlíttette azt a lehetőséget is, hogy demokratikus bírósági szerveket kell létrehozni az öngazgatói viszályok rendezésére és meg kell teremteni az öngazgatás és a társadalmi tulajdon jogvédőjének funkcióját.

Többen foglalkoztak az öngazgatás koncepciójának két új összetevőjével: a jövedelem nemcsak a szűkebb munkaközösség eredménye, hanem társadalmi termék, társadalmi eszközökkel, társadalmilag meghatározott körülmények között hozzák létre, és az öngazgatói társadalom kötelessége olyan létminimumot szavatolni minden tagjának, amely lehetővé teszi a munkaerő reprodukálását. A sok érdekes gondolat közül hadd ismertessük, mit mondott erről az utóbbi kérdésről Marjan Rožič, a Jugoszláv Szakszervezeti Szövetség Szövetségi Tanácsának titkára. Szerinte az eddigi tapasztalat — az időnkénti állami adminisztratív beavatkozások és a csoporttulajdon gyakorlata együttesen — azt a meggyőződést szülte, hogy ki kell alakítani és össze kell hangolni az elosztás olyan objektív mércéit, amelyek megszüntetik a személyi jövedelmek közötti nem munkán alapuló különbségeket. A mi körülményeink között a munkások személyi jövedelme nem munkabér, de nem is termelési költség vagy a munkaerő ára. A személyi jövedelem a dolgozó öngazgatói helyzetéből és a jövedelemmel való rendelkezéséből ered. Tehát, a hatékony ügykezelés gazdasági motívuma kell hogy legyen a munkás és a társadalmi termelőeszközök közötti kapocs, a gazdálkodás sikerének kritériuma, az egyedi és társadalmi munka eredményének mértékegysége, az alkotó munka különböző formáinak serkentője. Ehelyett nálunk sokszor elhalványultak ezek az elemek, a személyi jövedelemben visszakísértettek a bérmunka elemei, a legfőbb meghatározó elem a munkában töltött idő volt, vagy pedig a személyi jövedelem nélküli minden objektív mércét. Az objektív mércék hiánya megfelelt a technokráciának, mert monopóliumának, hatalmának forrása lett, sokszor a munkásokat is arra bírta, hogy fix fizetést követeljenek, mert így legalább nem lesznek kiszolgáltatva a bürokraták, technokraták uralmának. A belső elosztás problémái mellett az ilyen helyzet előállításához hozzájárult az is, hogy a személyi jövedelmeknek még mindig nem szavatoltunk elsőbbséget minden más kötelességgel szemben, vagyis gyakorlatilag az történt, hogy előzőleg teljesíteni kellett minden más kötelezettséget, és a személyi jövedelem a fennmaradó összegtől függött, vagyis csak a munkás és családjának reprodukálásához szükséges személyi jövedelem osztozott az összjövedelem sorsában, ily módon a minimumra szorítva le magát a személyi jövedelmet is.

Az elméleti megalapozástól a gyakorlati megvalósulásig azonban hosszú az út. Nemcsak azért, mert ezt a nagy forradalmi vállalkozást sajátos körülmények között hajtjuk végre. E körülmények között sok minden szerepel, hisz nem egy elszigetelt világban valósítjuk meg elképzeléseinket, hanem egyaránt hat saját régebbi felfogásunk és gyakorlatunk, valamint a még legalább két másfajta elmélet és gyakorlat: az állami beavatkozással átalakított kapitalizmus piaci gyakorlata és a szocializmus etatista gyakorlata. Hosszú az út azért is, mert egyetlen forradalmat sem lehet csak elméletben megvívni — elég csak arra utalni, milyen hosszú volt az út a proletárforradalom elméletének a megfogalmazásától a klasszikusok műveiben az első gyakorlati eredményekig, vagy akár arra, hogy első forradalmunk — a népfelszabadító háború — megvívásához sem volt elég a célokat és az ellenállás leküzdésének irányát felvázolni, hanem hosszú harcban, napról napra, ütközetről ütközetre, offenzíváról offenzívára kellett megnyerni. Ezúttal is az alkotmányfüggelégeket nem akkor valósítjuk meg, amikor a legjobb megfogalmazást és a legmegfelelőbb elméleti indokolást megtaláljuk, hanem amikor azok minden vállalatban gyakorlatlává válnak. Sajnos, ezekről a gyakorlati problémákról és nehézségekről keveset hallottunk Kragujevacon.

Voltak ugyan, akik elmondták, hogy egy-egy vállalatban nincs elég erő, alkotó energia az alkotmányfüggelékek gyakorlati megvalósítására, de még azok többsége is, akik a gyakorlati tapasztalatokról beszéltek, már a kész eredményt tárta fel és nem annak az útnak a problémáit, amelyen ezekig az eredményekig eljutottak. A kragujevaci Crvena zastava képviselője például arról beszélt, hogy négyfajta alapszervezetet hoztak létre: az alapszervezetek első csoportja közvetlenül a piacra termel, a másik csoport a végterméknek valamelyik részét állítja elő, a harmadik csoport részben a termelést befejező, részben közvetlenül a piac számára termelő alapszervezetek közé tartozik, végül a negyedik csoport a vállalat egységéből ered és az úgynevezett közös szolgáltatásokat jelenti. Azt is elmondta, hogy az alapszervezetek között a vállalatban belül is teljesen piaci viszonyokat teremtettek. A zágrábi Rade Končar képviselője az arra vonatkozó tapasztalatokat ismertette, hogy a vállalat belső bankot hozott létre, amely ugyanúgy kölcsönöket folyósíthat, de szankciókat is alkalmazhat az alapszervezetek felé, mint a bank.

E sorok írója két problémáról beszélt: arról, hogy nem is olyan könnyű megtalálni a tényleges közvetlen öngazgatás megfelelő formáját, és arról, hogy ezt a közvetlen öngazgatást már a vállalatban belül megcsorbíthatják, ha nem tudatosítjuk a problémákat. A közvetlen öngazgatással kapcsolatos problémákra vonatkozó következtetését abból vonta le, hogy a munkások gyűlése, mint a közvetlen öngazgatás szerve, már a közepes nagyságú, 400—500 tagú alapszervezetekben is csak formálisan dönt és nem ténylegesen, mert az a testület, ahol a kvórum 200—250 munkás, inkább miting, mint öngazgatási szerv. Ezért csak azok a vállalatok jártak el helyesen, amelyek a munkaközösség egész alkotó energiáját olyan öngazgatási formák felkutatására összpontosították, amelyek lehetővé teszik, hogy a közvetlen öngazgatás még a nagy alapszervezetekben is a munkások ténylegesen és nem formálisan egyenrangú

részvételén alapuljon. Arra pedig, hogy az alapszervezetek jogait már a vállalatokon belül megcsorbíthatják, több vajdasági nagyvállalat már aláírt vagy aláírás előtt álló öngazgatói egyezménye alapján figyelmeztetett. Több olyan egyezmény van ugyanis az alapszervezeteknek vállalatokba, kombinátokba társulásáról, amely a központi öngazgatási szerveket olyan jogokkal ruházza föl, hogy ezzel okvetlenül korlátozza az alapszervezetek jogait. Leggyakoribb következtelenség az, hogy a központi öngazgatási szervek nem a paritás alapján jönnek létre, vagy ha így alakulnak, akkor sincs az öngazgatási egyezményekben lefektetve, hogy melyek azok a kérdések, amelyekben egy-egy alapszervezet képviselőit nem szavazhatják le. Ennek a következtelenségnek a következményeként már az öngazgatási egyezmények vagy a vállalati státutumok a tanácsokra, bizottságokra ruházzák a döntést a zárszámadásról, a jövedelemelosztásról, néhol még az alapszervezetek tervét is ők fogadják el az alapszervezet helyett, ha a központi munkástanács arra a következtetésre jut, hogy az alapszervezet terve nincs összhangban az öngazgatási egyezménnyel, vagy ha az alapszervezetek nem tudják összehangolni terveiket.

Végül említsünk meg még két kérdést, amellyel többen is foglalkoztak Kragujevacon. Az egyik a közös szolgálatok helye a vállalatban. Albrecht Roman beszélt arról, hogy a közös szolgálatok mindeddig magukon viselték annak jegyeit, hogy a valamikori igazgatóságokból jöttek létre, és így megőrizték a vállalat feletti uralkodás maradványait. Ezen nem lehet pusztán azzal változtatni, hogy a közös szolgálatokat a társult munka alapszervezetévé alakítják át, hanem tisztázni kell új funkciójukat, tudatosítani kell azt, hogy mi az új a társult munka alapszervezetévé alakult közös szolgálatok funkciójában, a társult munka ilyen alapszervezeteit ki kell egyenlíteni a többi alapszervezettel, tehát meg kell szabni az általa végzett munka árát, és szavatolni kell, hogy a közös szolgálatok jövedelme is azoknak az alapszervezeteknek a jövedelmétől függően alakuljon, amelyeknek szolgáltatásokat végeznek.

A Duna—Tisza—Duna-csatorna Vízgazdálkodási Vállalat képviselője még tovább ment a közös szolgálatok helyének vázolásában. Többek között, a valamikori feudális urak eljárásához hasonlította a közös szolgálatok eddigi gyakorlatát, de elítélte a másik végletet is, amely most meg akarja szüntetni a közös szolgálatokat. Az ő javaslata a megoldásra az, hogy minden alapszervezet a munkahelyek szisztematizálásával határozza meg, mi az, amit a közös szolgálatokra bíz, e szolgáltatások végzéséért kérjen költségszámítást a közös szolgálattól és esetleg maga végzi majd el ezeket a munkákat, ha az árjegyzéket túl magasnak tartja. Azt ő is szükségesnek tartotta, hogy a közös szolgálatok jövedelme függjön az alapszervezetekben megvalósított jövedelemtől, vagyis a közös szolgálat által végzett munkát ne számolják el attól függetlenül, hogy ennek a munkának az eredménye milyen volt a társult munka alapszervezeteiben.

Többen foglalkoztak az öngazgatók képzésének kérdésével is. A felszólalók sikraszálltak azért, hogy az öngazgatók képzése épüljön be szervesen a közoktatás társadalmi rendszerébe. Rámutattak arra, hogy az öngazgatók képzését nem lehet a politikai munkával azonosítani, hanem általában a képzéssel, a közoktatással kell összekötni, méghozzá oly módon, hogy a társadalmi-politikai képzés a tantervek részévé vál-

jon, olyan tudást nyújtson, amely a gyakorlatban felhasználható, arra képesíti a dolgozókat, hogy maguk kutassák fel a megoldásokat, ne nyújtson egyoldalú, papírízű tudást. Az öngazgatók képzése tehát szer- ves része az egész iskolarendszer olyan felépítésének, hogy az ne függ- jön a véletlentől, a helyi tapasztalatoktól, lokális lehetőségektől, hanem tényleg társadalmilag szavatolja a társadalmi-politikailag képzett dol- gozók bekapcsolását az öngazgatásba.

A TOVÁBBFEJLŐDÉS IRÁNYA

Ismertetőnk hátralevő részében még csak két dolgot említenénk meg a vállalat határait túllépő öngazgatás fejlődésének kérdései közül.

Az egyik probléma az, hogy az alkotmányfüggelékek értelmében a bankokat és biztosítótársaságokat is össze kell hangolni azzal az alkot- mányos rendelkezéssel, hogy a termelt jövedelemmel a társult munka alapszervezetei rendelkeznek. A bankokról nem sok szó esett, de a biz- tosítótársaságok kérdésével foglalkozott a svetozarevói Moša Pijade Kábelgyár küldötte. Arról beszélt, hogy a biztosítótársaságok is elidege- nítették a termelt jövedelmet a vállalatoktól, a felhalmozott tartalékokat a biztosítótársaságok valamilyen külön alapjai formájában halmozták föl, még csak a várt jövedelem elmaradása miatti kockázatot sem vál- lalták ebből az alapból, sőt olyan elavult formában működtek, hogy a jugoszláv vállalatok külföldi ügyfelei szakadatlanul kénytelenek voltak kifogásokat emelni. Még most is vannak kísérletek, hogy a biztosítótár- saságok valamit megőrizzenek az eddigi gyakorlatból. Az ő javaslata ezzel szemben az, hogy a biztosítótársaságokat az alkotmányfüggelékek szellemében úgy alakítsák át, hogy az alapokkal továbbra is a biztosító- társaságot létrehozó vállalatok rendelkezzenek, sőt még a tartalékeszkö- zök egy része is az alapító vállalatok folyószámláján maradjon.

A másik kérdés már a további alkotmánymódosításokhoz tartozik — a vállalatokat összefogó delegátusrendszerre vonatkozik. Több előadó és felszólaló ismertette, hogy az eddig elfogadott alkotmányfüggelékek a közvetlen öngazgatás megalapozását célozták, a további alkotmánymó- dosítások célja viszont az lesz, hogy létrehozzák a delegátusrendszeren alapuló, vállalaton kívüli öngazgatást, mint az előbbi elvnek a kiegészít-ését, a közvetlen öngazgatásra felépülő szélesebb társadalmi közössé- get. A delegátusrendszer lényege ugyanis éppen az, hogy a vállalaton kívüli döntéseket is visszavezeti a vállalati munkaközösségek közvetlen döntésszférájába. Az eddigi képviseleti rendszer helyébe lépő különféle képviselő-testületekben a döntés „deperszonalizálódik”, nem fűződik annyira egyedhez, az egyén, a képviselő szerepe csökken. Részben azzal, hogy a delegátus nem is mindig állandó, még inkább azzal, hogy a de- legátus nem saját nevében határoz. Igaz ugyan, hogy később — amikor a vállalati érdekeket más érdekekkel kell összehangolnia — megvan az önállósága, ami az összehangolás lehetőségének alapja, de mindig szá- molnia kell a következményekkel is. Ha ugyanis az általa hozott döntés nem felel meg a vállalati öngazgatók véleményének, akkor a delegá- tusnak alaposan meg kell indokolnia álláspontját, ha a magyarázatot az öngazgatók nem fogadják el, akkor a munkaközösség megváltoztathatja

a döntést, ismét érvényt szerezhet a közvetlen öngazgatásnak, a delegátust pedig gyorsan visszahívhatják, nem úgy, mint a képviselőt, akivel kapcsolatban a választási törvény olyan bonyolult visszahívási eljárást irányzott elő, hogy megnehezítette a visszahívási elv gyakorlati alkalmazását.

FÜGGELÉK HELYETT: EGY KÖNYV TANULSÁGAI*

A társadalom minden jelentősebb változását az elméleti tevékenység felélénkülése előzi meg és kíséri, mert új kérdések vetődnek föl, a régi válaszokat felül kell vizsgálni, a nézeteket, álláspontokat újra kell fogalmazni, és új problémákat kell tudatosítani. S az alkotmányfüggelék gyakorlati alkalmazása épp eléggé jelentős változás a jugoszláv társadalom életében, érthető tehát, hogy rendkívül intenzív elméleti tevékenység kíséri. Edvard Kardelj nemrég megjelent könyve ennek a tevékenységnek rendkívül értékes része.

Mint ismeretes, amikor 1950-ben az öngazgatás bevezetése mellett döntöttünk, elsősorban az államelhalás elméletét fogalmaztuk újra. Amikor ugyanis a sztalinizmussal való összeütközés okait kerestük, az a kérdés vetődött föl: mi helyes úton járunk, hogy lehet az, hogy mégis fasisztának kiált ki bennünket az az ország, amelyet a szocializmus példaképének tartottunk. Fel kellett ismernünk, hogy a bürokrácia és az etatizmus a bekövetkezett elferdülések forrása, nem elég tehát csak függetlenségünk megvédése érdekében szembeszállni a Tájékoztató Irodával, hanem belső fejlődésünkben is szembe kell nézni a szocializmus építésének azokkal a problémáival, amelyek ilyen álláspontra vitték a Tájékoztató Irodát. A gyakorlati problémák szülte elméleti tevékenység iránya az volt, hogy felfrissítettük a klasszikusok elméletét az állam-elhalásról, újrafogalmaztuk, hogy a szocializmusnak csak olyan államra van szüksége, amely már nem is állam a régi értelemben, amely útban van az állam elhalása felé; tehát nem igaz a sztálini elmélet, hogy az állam erősödik az átmeneti időszakban. Továbbá: az állam elhalása a gazdasági funkciók gyengülésével kezdődik, s az öngazgatás nem más, mint az állam elhalásának meggyorsítása és az állam gazdasági funkcióinak átruházása a munkaközösségekre.

Edvard Kardelj könyve már az azóta elmúlt több mint húsz esztendő tapasztalatai alapján fogalmazza meg a kérdéseket, fejleszti tovább az öngazgatással kapcsolatos elméletet. Elsősorban azokra a problémákra mutat rá, amelyeket az öngazgatás bevezetésekor nem is láttunk. Az öngazgatás ugyanis olyan társadalmi-gazdasági viszonyokat jelent, amelyeket nem lehet egy csapásra és egyszer s mindenkorra bevezetni, a fejlődés a mind közvetlenebb és mind ténylegesebb öngazgatás felé szakadatlan folyamat, amely bármely ponton elakadhat, sőt visszaeshet. És jóval hosszabb és bonyolultabb folyamat, mint kezdetben hittük, tehát nyilvánvalóan szembe kell nézni az időközben jelentkezett problémákkal is. Edvard Kardelj néhány ilyen problémára mutat rá.

1. „Ezzel a folyamattal összhangban a JSZSZK 1963. évi alkotmánya a munkások öngazgatói jogait kiterjesztette a munkatöbblettel való rendelkezésre is, vagyis elfogadta azt az elvet, hogy a munkaközösség

önálló a jövedelemmel való rendelkezésben is... A társadalmi jövedelem társadalmi szabályozása ilyen elképzelésének megvalósításában azonban nem sikerült eredményt felmutatnunk." Ennek következménye lett például a szociális különbségek jelentkezése is.

2. „A végrehajtott decentralizálással nem fejeződött be a társadalmi tőkének a társult munkával való egybeolvadása. Különösen nem következett ez be a társadalmi tőke igazgatásának olyan formáinál, amelyek a munkásnak élő és holt munkája eredményétől való elidegenülés forrásai lettek... Nem mondhatjuk ugyanis, hogy lényegesen megváltoztak az emberek közötti társadalmi-gazdasági viszonyok az öngazgatás alapján, ha a társadalmi tőke igazgatását az állami apparátusról a bankok, nagyvállalatok vezérigazgatóságai apparátusára és a társadalmi tőke forgásának más hasonló hordozóira ruházzuk át. Ezzel lényegében nem változott meg a viszony a munkás és a társadalmisított, de ezzel egyben elidegenült munkatöbblet között.” Ennek következménye lett az elidegenülés új formáinak kialakulása, a régi elidegenülési formák megmerevedése.

3. „Az integrációban, vagyis a társadalmi tőke központosításában kialakult nem adekvát gazdasági viszonyok nemritkán politikai viszályokat is támasztottak. Sőt mi több, ezek a nacionalizmus egyik legfőbb forrásává váltak nálunk... Ezek a jelenségek az etatisztikus tőkék közötti viszonyra emlékeztetnek. Régebben a viszály az állami beruházási alapok elosztása körül támadt, újabban pedig olyan jelenségekben mutatkozik, amelyeket a központosított „köztársasági tőkék” közti konkurenciának nevezhetnénk. Ezek az irányzatok — ha uralkodóvá válnának — kétségtelenül megakadályoznák a munka integrációját a köztársasági határokon túl. Ezzel párhuzamosan ezek az irányzatok komolyan megbonthatnák népeink és nemzetiségeink gazdasági egyenrangúságát és ezzel Jugoszlávia egységét.” Ennek következményei voltak az utóbbi időben lejátszódott nacionalista megrázkódtatások.

Nyilvánvalóan voltak más következmények is, amelyek azt a meggyőződést születték egyesekben, hogy a kiutat vagy az állami beavatkozás erősítésében, vagy pedig a vállalati technokrácia befolyásának növelésében kell keresni, vagyis az öngazgatás ilyen- vagy olyanfajta visszaszorításában, az „eredményesebb” gazdálkodás vagy az „igazságosabb” viszonyok érdekében. Mindkét nézettel szemben a jugoszláv kommunisták döntése: az öngazgatás továbbfejlesztése, ami persze megköveteli az utóbbi húsz évben jelentkező problémák elméleti és gyakorlati megoldását. E problémákat Edvard Kardelj a társadalmi tulajdon kérdésének tisztázásával próbálja megközelíteni. „Az öngazgatás társadalmi-történelmi lényege a társadalmi tulajdonra alapozott termelési viszonyok olyan formájának létrejötte, amelyekben a munka alapján történő elsajátítás mint az elsajátítás egyetlen módja létezik, pontosabban mind döntőbb módon érvényesül. Ezzel a társadalmi tulajdon megszűnik a munkás és az állam, vagyis a társadalmi tőke monopoljellegű igazgatása közti viszony lenni, és a dolgozó emberek közötti viszonyná válik” — írja. Az ilyen társadalmi viszonyoknak felfogott társadalmi tu-

lajdonnal kapcsolatban két ellentmondást fedez fel: az egyik ellentmondás abban van, hogy a munkások mint osztály függetlenek és szabadok a tőkével mint tárgyasult holt munkával szemben, de mint munkások továbbra is függnék az objektív munkafeltételektől, a termelőeszközök fejlettségének fokától, a társadalmi tőke rendelkezésre álló összegétől, a társadalmi fejlődés anyagi feltételeitől stb.; a másik ellentmondás pedig az, hogy „a jövedelem, vagyis a munkás joga, hogy igazgassa azt, szabadságának forrása, de egyben függőségének, a vele egyenrangú joggal és érdekekkel rendelkező többi munkás iránti kötelezettségének és felelőségének forrása is, amivel a jövedelem valójában kifejezi a munkások egyedi és közös érdekei közötti ellentmondásos viszonyt.”

Az öngazgatás gyakorlati munkájában ez a probléma úgy jelentkezik, hogy az alkotmányfüggelékek célul tűzték az elidegenülés megszüntetését a társadalom alapsejtjei, a társult munka alapszervezete szintjén. Egyrészt azzal, hogy kimondják: a társult munka alapszervezete szintjén minden dolgozó egyenrangúan és közvetlenül vesz részt a döntésben; másrészt azzal, hogy leszögezik: a jövedelemmel a társult munka alapszervezete rendelkezik, eszközei nem önállósodhatnak még vállalati, bank-, biztosítótársasági vagy más alapok formájában sem. Ugyanakkor azonban az öngazgatásba beleépül az is, hogy az öngazgatás nem csoporttulajdonnal folyik, hanem a jövedelmet társadalmi eszközökkel, társadalmilag megteremtett feltételek között teremtették meg, tehát egyetlen munkaközösség sem formálhat jogot monopóliumra, arra, hogy úgy harácsoljon vagy tékozzolja a társadalmi tulajdont, mintha magántulajdonnal rendelkezne.

Edvard Kardelj könyve a társadalmi tulajdon kérdésének elméleti tisztázását tűzte célul, tehát nemigen foglalkozik a gyakorlati vonatkozásokkal. Az elidegenülés megszüntetésének első lépéseit nem is érinti, a csoporttulajdonná alakulás akadályai között azonban beszél a társadalmi megállapodások és öngazgatói szerződések mechanizmusáról, valamint az állam új szerepéről is. „Most nagyobb jelentőséget kapnak a munkás-öngazgatók olyan közös fegyverei az anyagi, társadalmi-gazdasági és szociális folyamatok összehangolására a társult munkában és a társadalomban, mint a társadalmi tulajdon alapján kialakuló gazdasági viszonyok rendszere, a gazdasági rendszer, a tervezés rendszere, a közös gazdasági politika, az öngazgatói és társadalmi megállapodás, az öngazgatói társult munkán alapuló politikai rendszer, az állam regulatív funkciója stb.” — írja többek között. Mindezekkel kapcsolatban még sok kérdést kell tisztázni, ami sok munkát ad a jugoszláv kommunistáknak, méghozzá sokrétű munkát; elméletben tisztázni egyes kérdéseket, megpróbálkozni a gyakorlati megoldások megtalálásával, s újra elméletben általánosítani és feldolgozni a gyakorlati megoldások tapasztalatait a gyakorlat tökéletesítése érdekében.

De éppúgy, mint ahogy több mint húsz évvel ezelőtt az államelhalás elméletének újrafogalmazása csak elindította az öngazgatás bevezetésével kapcsolatos hatalmas elméleti és gyakorlati munkát, most a társadalmi tulajdon elméletének megfogalmazása — ami Edvard Kardelj könyvének fő témája — csak elindítója az öngazgatás magasabb fokra emelésével kapcsolatos hatalmas elméleti és gyakorlati munkának. Nem

is lehet másként: ez már a társadalmi praxis dolga. Edvard Kardelj könyvének értékét épp az adja meg, hogy a társadalmi tulajdonnal kapcsolatos elmélkedést éppúgy gondolkodásunk részévé teheti, mint ahogy annak idején az öngazgatás bevezetésekor a mindennapos „jugoszláv gondolkodásmód” részévé lett az államelhalás újraértelmezése.

* Edvard Kardelj: Protivrečnosti društvene svojine u savremenoj socijalističkoj praksi, Radnička štampa, 1972